

УДК 351.851:02:94(477)“1917/1920”

В. Купрійчук

РОЛЬ БІБЛІОТЕК У РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ У ДОБУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1917–1920 рр.

Розглянуто роль і місце бібліотек та бібліотечної справи в реалізації державної гуманітарної політики у добу національно-визвольної боротьби 1917 – 1920 рр. Досліджено важливість у цьому процесі українських урядів, місцевих органів влади, політичних, громадських та культурних діячів.

Ключові слова: бібліотечна справа, гуманітарна політика, державне управління, національно-культурний розвиток, національно-визвольна боротьба, уряд, Центральна Рада, Гетьманат, Директорія.

Перемога Лютневої революції 1917 р. у Росії відкрила певні реальні можливості для впровадження державно-управлінських перетворень у гуманітарній політиці Української держави. Вже перші кроки новопосталої національної влади були спрямовані на постановку й вирішення таких першочергових завдань, як відродження державності українського народу, його вільний культурний та духовний розвиток. Непересічна роль у цьому процесі належала бібліотечній справі.

В умовах побудови демократичного суспільства в незалежній Україні виникає потреба об’єктивного вивчення ролі бібліотек та бібліотечної справи в реалізації державної гуманітарної політики України у добу національно-визвольної боротьби 1917 – 1920 рр., критичної оцінки й узагальнення тодішнього досвіду у цій сфері задля творчого застосування його в сучасних умовах, оскільки добре організована бібліотечна справа залишається важливим чинником духовного розвитку суспільства.

Дослідження проблем реалізації державної гуманітарної політики України в добу національної революції розпочалося вже в 1917 – 1920 рр. Питання розвитку культури, освіти й науки, зокрема й бібліотекознавства за доби Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР розглядали безпосередні учасники національно-визвольних змагань – М. Грушевський, В. Винниченко, Д. Дорошенко, М. Міхновський, П. Холодний, С. Черкасенко, О. Дорошкевич, М. Шаповалов, П. Христюк та інші урядові працівники, державні, політичні й культурні діячі.

У статтях, замітках, виступах на різних форумах, друкованих на сторінках тогочасної періодики та в окремих працях, вони порушували такі питання культурного будівництва, необхідні для повноправного відродження й існування української державності, як створення різноманітних бібліотечних закладів не тільки у містах, а й у сільській місцевості, збільшення книжкових фондів Національної бібліотеки та її філій, формування дитячих бібліотек, удосконалення форм і методів культурно-просвітницької діяльності бібліотек у масах і перетворення їх в осередки культурного й національно-патріотичного виховання населення та інші напрями гуманітарного розвитку.

На сучасному етапі різні аспекти цієї теми відобразили в своїх працях В. Трошинський, В. Скурятівський, В. Ситник, Л. Биковський, С. Сірополко, О. Завальнюк,

О. Комарніцький, В. Лозовий, А. Пижик, О. Лисенко, С. Масюк, Г. Рудий, Б. Савчук, Н. Філіпович, Т. Ківшар, Г. Кучеров та інші.

Роль бібліотек у реалізації державної гуманітарної політики України у добу національно-визвольної боротьби 1917 – 1920 рр. на різних рівнях досліджується науковцями, зокрема й вітчизняними, достатньо давно. Однак не дослідженими належним чином залишається низка ключових питань, які постали на той час, зокрема: створення бібліотечних закладів у сільській місцевості, формування дитячих бібліотек у шкільних закладах, збільшення книжкових фондів українською літературою, модернізація матеріально-технічної бази бібліотек, забезпечення їх кадровим потенціалом, які мають важливе теоретичне і практичне значення для сьогодення.

Мета статті – дослідити та з'ясувати роль і місце бібліотек та бібліотечної справи в гуманітарному розвитку України у добу національно-визвольної боротьби 1917 – 1920 рр.

Українська історія 1917 – 1920 рр. характеризується великими і частими змінами в суспільно-політичному житті, які позначилися і на розвитку бібліотечної справи. Початок цих змін було закладено поваленням самодержавства у Росії під час лютовевої революції 1917 р. Розпочався широкий народний рух, який набув національного характеру. Серед інших важливих проблем, українське суспільство взялося за відродження національної культури, рідної мови. Одне з цільних місць у цьому процесі відводилося бібліотечній справі. Протягом 1917 – 1920 рр. Україна пережила кілька змін влади, кожна з яких по-своєму визначала розвиток української мережі бібліотек.

Розбудову бібліотечної справи в реалізації державної гуманітарної політики України на якісно новій основі започаткувала Центральна Рада. З ініціативи окремих членів парламенту, у структурі Департаменту мистецтва Генерального Секретаріату освіти було створено бібліотечно-архівний відділ, якого стала обов'язком розбудова бібліотечної мережі України. Це об'єктивно виводило бібліотечну справу у ранг державної ваги, матеріальної підтримки й створювало сприятливі умови для побудови національної розвиненої мережі бібліотек.

Так, упродовж 1917 р. бібліотечно-архівний відділ розробляв комплекс заходів щодо заснування нових бібліотек, книгарень, хат-читалень у містах і селах України, а уряд під їх реалізацію та закупівлю літератури для нових і діючих бібліотек почав виділяти кошти. На доповнення до цього Генеральний Секретаріат, враховуючи постанову першого Всеукраїнського з'їзду учителів про необхідність створення бібліотек у всіх навчальних закладах, підприємствах, військових частинах, виділив на це кошти, а також видав розпорядження розпочати за державний рахунок підготовку бібліотекарів. Для більш прискореного поповнення бібліотечних фондів новою літературою Генеральний Секретаріат видав наказ, яким зобов'язував усі видавництва надсилати в бібліотечно-архівний відділ Департаменту мистецтва та центральні, губернські, повітові бібліотеки декілька примірників своєї друкованої продукції [1].

Управлінсько-правовою основою розвитку бібліотечної справи стало рішення уряду про заснування Національної бібліотеки в Києві та філій у містах України. Для її створення керівництво держави виділило відповідні кошти і видало розпорядження бібліотекам надати допомогу головній бібліотеці України у формуванні фондів гуманітарної, технічної, архівної та документальної літератури. У перших організаційних заходах зі створення Національної бібліотеки брали участь М. Грушевський, В. Винниченко, Д. Дорошенко, С. Русова, С. Петлюра, В. Антонович, Д. Багалій та інші політичні, громадські та культурні діячі, меценати й різні громадські організації України.

Національна бібліотека, як і вся бібліотечна структура України, отримала від Центральної Ради право безмитного ввезення на територію республіки книжок, мап, журналів, опублікованих документів та іншої наукової друкованої продукції з-за кордону [2].

Державну політику уряду на створення широкої, загальнодоступної мережі бібліотек підтримало в населення України. Упродовж другої половини 1917 – початку 1918 рр. зусиллями місцевих органів влади, культурних організацій, профспілок було відкрито 2 тис. великих і малих бібліотек у містах і селах України. Розгорнулося активне створення хат-читалень у селах, кімнат читача на заводах і фабриках, бібліотек у школах, “Просвітах”. До того ж, особливість цього процесу полягала в тому, що бібліотеки формувалися з фондами для художньої, агітаційно-пропагандистської літератури, книжок, призначених для ліквідації неписьменності, відділами періодики. У великих бібліотеках і в тих, які мали можливість зберігати й використовувати за призначенням архівні документи, старовинні книжки, рукописи, відкривалися архівні відділи. Бібліотеки поступово забезпечувалися кадрами, зростала кількість читачів [3].

Центральна Рада за короткий час започаткувала основи національної бібліотечної справи, поповнила бібліотечні фонди українською літературою, значно поліпшила матеріально-технічну базу багатьох бібліотек, розгорнула роботу зі створення Національної бібліотеки з філіями в губерніях. З ініціативи Генерального Секретаріату освіти було започатковано роботу з перетворення бібліотек у дієві й загальнодоступні культурно-освітні осередки та створення в них належних умов для проведення науково-дослідної роботи студентами й науковцями. Але це був лише початок великомасштабної роботи бібліотечного будівництва в Україні, яку далі продовжив уряд Української Держави гетьмана П. Скоропадського.

Рада Міністрів Гетьманату, посилюючи роботу щодо реалізації гуманітарної політики в державі, проводить структурну перебудову Міністерства народної освіти та мистецтва і створює в ньому Головне управління з мистецтва й національної культури, яке очолював П. Дорошенко. У його підпорядкуванні були відділи: бібліотечно-архівний, пластичних мистецтв, охорони пам’яток, театральний, музичний, художньої промисловості.

Управління розробило низку конкретних заходів щодо розбудови бібліотек, насамперед спрямованих на кардинальне збільшення мережі публічних бібліотек у містах, губернських і повітових центрах, що стало особливістю гетьманського періоду будівництва бібліотечної справи в державі. На реалізацію цього задуму уряд виділив кошти, а також профінансував закупку українських книжок для поповнення ними фондів, діючих і новостворюваних бібліотек, хат-читалень [4].

У серпні 1918 р. уряд П. Скоропадського приймає закон про дальше формування фонду Національної бібліотеки, використавши для цього матеріальну й книжкову базу, створену при Центральній Раді. Перед бібліотекою, як і в попередні часи, було поставлено завдання збору до її фондів літератури, архівних документів, літописів тощо, які становили науково-культурну цінність, починаючи з часів Київської Русі й закінчуючи сьогоденням. На бібліотеку покладался обов’язок максимально сприяти організації науково-дослідної роботи, насамперед із українознавства. З цією метою у її структурі було створено відділ “Україніка”, до якого розпочали збирати книжки, рукописи, архівні матеріали, часописи, газети, журнали, ноти, літографії та інші видання, пов’язані з культурним і духовним життям українського народу з середніх віків до ХХ ст.

Урядом Гетьманату було створено комісію з організації виробничої діяльності й формування колективу співробітників бібліотеки, яка сформувала основу книжкового фонду бібліотеки. До її складу увійшли А. Кримський, В. Вернадський, С. Єфремов, Г. Житецький, В. Кордт.

Державна підтримка здійснювалась і в закупівлі рідкісних книжок, архівних документів та інших цінних видань у букіністичних магазинах, видавництвах, приватних бібліотеках. До Національної бібліотеки надійшли унікальні зібрання книжок Б. Грінченка, В. Білозерського, а також зібрання книжок Н. Яснопольського, Д. Багалія, Ю. Вагнера, В. Антоновича, В. Науменка, П. Житецького, П. Трегубова, В. Іконнікова, А. Кулаковського, М. Петрова та інших [5]. Віддали у фонд свої бібліотеки В. Вернадський, А. Кримський, С. Єфремов, Д. Антонович та багато інших діячів науки, культури й мистецтва України. На кінець 1918 р. книжковий фонд Національної бібліотеки збільшився майже вдвічі й становив приблизно 700 тис. томів.

Невід'ємною складовою частиною державно-управлінських гуманітарних перетворень уряд вважав і проведення Всеукраїнського з'їзду бібліотекарів, який прийняв рішення про подальше розширення мережі бібліотек, насамперед у сільській місцевості, шляхом створення при клубах, народних будинках, школах, гімназіях, "Просвітах" хат-читалень, куточків читача, пересувних і стаціонарних бібліотек, а також указав на необхідність кількісно збільшити підготовку бібліотекарів із навиками організаторів масової освітньої роботи [6].

Велика публічна бібліотека з відділом україністики відкрилася у російськомовній Одесі, а згодом була перетворена в Українську національну бібліотеку. Бібліотеки на зразок національної з фондами української літератури відкривалися у Херсоні, Харкові, Полтаві, Вінниці та інших губернських і повітових центрах.

На кінець 1918 р. бібліотечний рух досить активно поширився в сільській місцевості. У деяких регіонах бібліотеки упродовж декількох місяців були створені майже в кожному населеному пункті. Державна програма зі створення бібліотек, хат-читалень, куточків читачів активно реалізовувалась в усіх губерніях Української держави. Загалом у добу Гетьманату відкрилося понад 3 тис. упорядкованих стаціонарних бібліотек, багато бібліотечних осередків у населених пунктах і при різних організаціях [7].

Необхідно також зазначити, що державне управління бібліотечною справою періоду Гетьманату, порівняно з добою Центральної Ради, у своїй внутрішній організації зазнало певних якісних змін. Якщо до цього часу управлінські функції зводилися здебільшого до забезпечення читачів літературою, то нині вони розпочали перетворюватися в дієві осередки культурно-просвітницької й навіть ідейно-виховної роботи серед населення. У бібліотеках створювалися виставки творів Т. Шевченка, І. Котляревського, Лесі Українки, М. Коцюбинського з їх портретами, біографічними даними, висвітленням творчого шляху того чи іншого письменника. Проводилися вечори читання творів класиків української літератури. Тижневики, декади присвячені Т. Шевченку, Б. Хмельницькому, І. Мазепі, історичним датам – проголошенню універсалів, обговоренню різних законодавчих актів українських урядів. Організовувалися різноматематичні дискусії з питань історії, культури, економіки, гуманітарної політики.

До новацій бібліотечного будівництва належить і створення пересувних бібліотек, яких було тоді засновано сотні; організація бібліотечних осередків при заводах, фабриках, залізничних станціях, військових частинах, вечірніх школах, курсах ліквідації неписьменності, створення у всіх бібліотеках відділів української літератури, періодики,

а де виникала в цьому потреба, то й фондів літератури національних меншин. За державні кошти розширювалася підготовка бібліотекарів, удосконалювалася форма роботи бібліотекарів з населенням. Така державна політика позитивно вплинула й на зростання кількості освічених людей та на весь процес гуманітарних перетворень в Україні [8].

Можна стверджувати, що системний підхід у державному управлінні гуманітарним розвитком здійснювали як уряд Української Народної Республіки (далі – УНР), так і Гетьманат та Директорія.

Директорія наприкінці 1918 р. на підтримку мережі бібліотек України виділило 49 млн грн. Не залишила поза своєю увагою Директорія і діяльність Української національної бібліотеки. Її фонди поповнювалися новою літературою, старовинними книжками, архівними документами. За рішенням уряду посилювався персональний склад комісії з подальшого формування фонду Національної бібліотеки за рахунок нових членів – О. Грушевського, В. Данилевича, О. Новицького. Комітет, який проводив роботу з удосконалення діяльності бібліотеки, розробив заходи щодо створення в її структурі загальноукраїнського бібліотечного фонду. За його рішенням у Національній бібліотеці планувалося зібрати всі існуючі наукові видання з гуманітарних, природничих, технічних наук, які друкувалися в Російській імперії та за кордоном, починаючи з середньовіччя і закінчуючи початком ХХ ст. [9].

Державна підтримка здійснювалась і в формуванні філій Національної бібліотеки в губернських центрах і деяких інших містах УНР. Надаючи підтримку становленню Національної бібліотеки, уряд Директорії продовжував фінансувати будівництво бібліотечних осередків, насамперед для системи шкільної та вищої освіти, видав закон про обов'язкове утворення бібліотек, читалень при всіх діючих середніх школах, училищах, гімназіях і виділив кожному навчальному закладу на його реалізацію по 10 тис. грн. На облаштування своїх бібліотек 1,2 млн грн отримали учительські інститути, семінарії, педагогічні училища, інститути. Адресну допомогу на створення відомчих зразкових бібліотек із належними книжковими фондами було надано Головному управлінню мистецтва та національної культури, Міністерству сільського господарства, науковим товариствам, окремим громадським організаціям.

Активну підтримку бібліотечному рухові в низці регіонів УНР надавали місцеві органи влади, “Просвіти”, громадські, культурні організації. У Житомирі створилася велика бібліотека іноземної літератури. У ній були зібрані фонди цінних і рідкісних друкованих та рукописних книжок із українською, російською, німецькою, французькою, польською, єврейською, грецькою, сербською літературою та літературою інших народів. Згадувана бібліотека за цінністю своїх фондів була унікальна не тільки в Україні, таких бібліотек не мали навіть багато країн Європи. Були також узяті під охорону приватні бібліотеки поміщицьких садиб, особняків купців, фабрикантів, зокрема Хоткевичів, Грохольських, Лошановських у Житомирі та інших відомих культурних, політичних діячів краю [10].

Директорія, як і попередні українські уряди здійснювала державну підтримку з розбудови дитячих бібліотек, створення яких розпочалося ще за Центральної Ради. Враховуючи зростаючі потреби підростаючого покоління у навчальній та художній літературі, Міністерство народної освіти на початку 1919 р. профінансувало відкриття мережі нових дитячих бібліотек у містах і великих селах. Згодом з ініціативи Київської “Просвіти” та підтримки уряду було розроблено програму відкриття в Україні впродовж найближчих двох років однієї тисячі стаціонарних бібліотек. Їх створення вносило

об'єктивно якісний перелом у бібліотечному будівництві взагалі і стало однією з новацій державної політики Директорії щодо розвитку бібліотечної справи в Україні. І хоч через короткий період перебування УНР при владі цей задум не був повністю втілений в життя, однак подана урядом ідея залишилася живою і не втратила своєї актуальності і в наступні роки [11].

Висновки

Роль бібліотек у реалізації державної гуманітарної політики України у добу національно-визвольної боротьби 1917 – 1920 рр., була прогресивною і достатньо вагомою. Саме у ці роки бібліотечна справа була винесена в ранг державної ваги, отримала суттєву матеріальну підтримку й опіку з боку Української держави. В Україні було засновано Національну бібліотеку з філіями в губерніях, створено розгалужену мережу центральних, повітових, районних (земських) бібліотек із відділами української літератури, спеціалізованих дитячих бібліотек, бібліотек у навчальних закладах. Впроваджувалась державна кадрова політика щодо підготовки фахівців та працівників бібліотечної справи. Бібліотечна сфера перетворилася у невід'ємну складову частину культурного й духовного виховання населення, формування національної самосвідомості й патріотизму, збагачення інтелектуального потенціалу нації.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні та виробленні конкретних пропозицій щодо шляхів впровадження досвіду державної політики розвитку бібліотечної справи у період визвольних змагань 1917 – 1920 рр. у практику сучасних державотворчих процесів в Україні.

Література

1. Розовик Д. Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917 – 1920) [Текст] / Д. Ф. Розовик. — Львів : [б. в.], 2001. — С. 129.
2. Врублевський В. З історії заснування та становлення Національної бібліотеки України (1918 – 1923) / Врублевський В., Кучмаренко В. // Київська старовина [Текст]. — 1998. — № 6. — С. 49.
3. Енциклопедичний словник з державного управління [Текст] / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко [та ін.] ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. — К. : НАДУ, 2010. — 820 с.
4. Ухвала Ради Міністрів про виділення 300 тис. крб. на добудову бібліотеки Державного Університету св. Володимира в Києві // Державний Вісник [Текст]. — 1918. — 2 груд. ; Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917 – 1923) [Текст] / Т. Ківшар. — К. : Логос, 1996. — 344 с.
5. Биковський Л. Книгарні-бібліотеки-академія: Спомини (1918 – 1922) [Текст] / Л. Биковський. — Мюнхен ; Денвер : Дніпрова хвиля, 1971. — 134 с.
6. Березюк Н. М. 1-й Всеросійський съезд по библиотечному делу / Березюк Н. М. // Библиотека в контексте истории [Текст] : матер. 4-й междунар. науч. конф. (24 – 26 октября 2001 г., г. Москва). — М. : [б. и.], 2001. — С. 68.
7. Культура українського народу [Текст] : [навч. посіб. / наук. ред. Каліушенко В. та ін.]. — Чернівці : Рута, 1994. — 310 с.
8. Фігурний Ю. С. Державотворча діяльність гетьмана Павла Скоропадського в українознавчому вимірі (До 135-річчя від дня народження та 90-ліття утворення Української Держави) / Ю. С. Фігурний // Українознавство [Текст]. — 2008. — № 3/4. — С. 118—123.

9. Пиріг Р. Я. Павло Скоропадський: Штрихи до політичного портрету / Р. Я. Пиріг, Ф. М. Проданюк // Український історичний журнал [Текст]. — 1992. — № 9. — С. 91—105.

10. Архів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, спр. 1, арк. 287.

11. Піжик А. М. Культурно-просвітня діяльність уряду УНР в період Директорії [Текст] / А. М. Піжик. — К. : Четверта хвиля, 1998. — 36 с.

V. Kupriychuk

THE ROLE OF PUBLIC LIBRARIES IN THE HUMANITARIAN POLICY OF UKRAINE IN THE DAY OF NATIONAL LIBERATION STRUGGLE OF 1917 – 1920

The role and place of libraries and librarianship in the realization of humanitarian policy in the day of national liberation struggle of 1917-1920 are considered. The importance of the Ukrainian governments, local authorities, political, civic and cultural leaders in this process is investigated.

Key words: library science, social policy, public administration, national and cultural development, national liberation struggle, government, the Central Council, the Hetmanate, the Directory.